

A kalciumszulfát oldhatósága számításának elvi alapjai a kémiai és talajkémiai szakirodalomban

A kémiai talajjavítással foglalkozó szakirodalomban sok adatot találunk a különböző kalciumszulfát-tartalmú anyagoknak a szikes talajok kémiai javításában betöltött szerepéről [2, 3, 4, 5, 6, 13, 29]. A javítás folyamatának fizikai-kémiai alapja a talajban levő szabad karbonátok kicsapása kalciumkarbonát formájában, és így a talaj pH-értékének csökkentése, s ezzel egyidejűleg a kalcium–nátrium ioncsere, mely a kationok arányát a kalcium javára tolja el a talajoldatban és ennek megfelelően a talaj szilárd fázisának felületén is. A talajoldat kalcium koncentrációjának növelése tehát a reakció lefolyását elősegíti.

Lúgos kémhatású, kicserélhető nátriumionokkal 15–20%-nál jobban telített talajok esetében olyan talajjavító anyagokat kell alkalmazni, melyek lúgos közegben is jól oldódnak, és a talaj folyadékfázisában az ionok koncentráció arányát a kalciumion javára tolják el, stabil kalciumion koncentrációt biztosítva a folyadékfázisban.

Ilyen vegyületek a kalciumnitrát, kalciumklorid és kalciumszulfát. A fentiek közül ásványi nyersanyagként, valamint ipari melléktermékként elsősorban a kalciumszulfát áll rendelkezésre, ezért ennek alkalmazása a legelterjedtebb.

Az ásványi eredetű kalciumszulfát tartalmú anyagok közül talajjavításra a gipsz a legalkalmasabb, az anhidrit tulajdonságai kedvezőtlenebbek. Magyarországon a perkupai bányában elsősorban anhidritet termelnek ki.

A kalciumszulfát-tartalmú ipari hulladékok (gipsziszapok) használata technológiai és gazdaságossági szempontból körülményesebb. Hazánkban, külföldi tapasztalatok alapján kísérletek folynak a foszfor műtrágya gyártásakor melléktermékként keletkező ún. foszfor-gipsz talajjavításra való felhasználásáról.

A kalciumszulfát oldhatósága elektrolitoldatokban

A kalciumszulfát kémiai hatékonysága a fentiek alapján nagymértékben függ oldhatóságától, amit viszont a talajoldat kémiai összetétele, koncentrációja jelentősen befolyásol. Ezért fontos a kalciumszulfát oldhatóságának ismerete az elektrolitoldatokban és azok elegyeiben.

A kalciumszulfát különböző kristályvíz tartalmú formáinak ($\text{CaSO}_4 \cdot 2 \text{H}_2\text{O}$ — gipsz, $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5 \text{H}_2\text{O}$ — hemihidrát, CaSO_4 — anhidrit) oldódásáról sok adatot találunk a kémiai és talajkémiai szakirodalomban. Ezek megadják a fenti anyagok oldhatóságát vízben, idegen és saját ionok jelenlétében, és leírják az oldhatóság hőmérséklet függését.

A kalciumszulfát oldhatóságát és ennek az oldat kémiai összetételétől való függését kémiai kézikönyvek [28] is megadják. Részletesebb adatokat tartalmaznak (táblázatosan, ill. grafikusan) az alábbi publikációk. LONGENECKER és LYERLY [14] különböző koncentrációjú CaCl_2 , MgSO_4 , MgCl_2 , NaCl , Na_2SO_4 és NaHCO_3 oldatokban, NAKAYAMA és RASNICK [20] NaCl és Na_2SO_4 , NAKAYAMA [23] NaCl , NaNO_3 , NaClO_4 és Na -acetát, TANJI [30] NaCl , MgCl_2 , MgSO_4 , CaCl_2 és Na_2SO_4 , BENNETT és ADAMS [7] KCl , NH_4Cl , NH_4NO_3 , KH_2PO_4 , $\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$, MgCl_2 , K_2SO_4 , MgSO_4 , $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$, $\text{Ca}(\text{NO}_3)_2$, oldatokban és elegyeikben adja meg az oldhatóságot, BOCK [8], POWER, FABUSS és SATTERFIELD [26], MARSHALL, SLUSHER és JONES [15, 16] NaCl , OSTROFF és METLER [25] NaCl és MgCl_2 , DENMAN [12] Na_2SO_4 , MgSO_4 és NaCl , YEATTS és MARSHALL [32] Na_2SO_4 és NaNO_3 elegyek oldataiban, MARSHALL és SLUSHER [17] pedig tenger- és sós vizekben. Több közleményben az oldhatóság hőmérséklet függéséről is találhatók adatok, melyeket táblázat-

ban és grafikusan adnak meg [8, 12, 15, 16, 17, 25, 26, 28, 32].

SEIDELL és LINKE [28] megadja a tengervíz átlagos összetételét, és ehhez hasonló összetételű — NaCl , MgCl_2 , MgSO_4 és K_2SO_4 sókat tartalmazó — oldatban a $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ és a CaSO_4 oldhatóságát, mely az oldat párolgása és töményedése következtében kezdetben nő, majd egy maximális érték elérése után csökken.

Az ionpárpépződés hatása a kalciumszulfát oldhatóságára

Az oldódási viszonyok pontosabb leírása válik lehetővé az ionpárpépződési modell figyelembevételével. Eszerint az elektrolit-oldatokban az ionok elektrosztatikus kölcsönhatása miatt ionpárok keletkeznek, s emiatt csökken a szabad, hidratált ionok száma. Az elektrolit összetételének meghatározása különböző számítási modellekkel történhet [1, 10, 19].

A termodinamikai oldhatósági szorzat számításakor figyelembe kell venni az ionpárpépződést, mert csak így kapunk az oldódási egyensúlyra valóban jellemző értéket. A kalciumszulfát termodinamikai oldhatósági szorzata — mely a telített oldat kalcium- és szulfátion aktivitás értékeinek szorzata — nagymértékben csökken ha csak a disszociált (ionpárban részt nem vevő) kalcium- és szulfátionokat vesszük számításba. Ahhoz, hogy a

$$K_{sp} = s^2$$

egyenlet teljesüljön (K_{sp} = a kalciumszulfát termodinamikai oldhatósági szorzata, s = oldhatóság), három feltételnek kell teljesülnie [18]. Ezek:

1. az elektrolitban az ionok nem képeznek ionpárokat,
2. jogos a koncentráció használata az aktivitás helyett, azaz az aktivitási koefficiensek értéke 1,
3. sem a kalcium-, sem a szulfátionok nem vesznek részt protolitikus mellékreakciókban.

A három feltétel közül az utóbbi megközelítőleg igaz, e hatás elhanyagolható, az első kettő azonban nem áll fenn. A gipszrel telített vízben például a jelentős elektrosztatikus erők miatt az ionoknak csak kb. kétharmada van disszociált állapotban, és a termodinamikai oldhatósági szorzat az ionkoncentrációk szorzatának negyedrészt sem éri el.

Ez más szavakkal úgy is megfogalmazható [22], hogy az oldhatósági szorzatot túlbecsüljük, a szilárd fázis oldhatóságát pedig alábecsüljük, ha nem vesszük figyelembe az első két feltételt. A CaSO_4 ionpárokat számításba vevő termodinamikai

oldhatósági szorzat értéke $2,44 \cdot 10^{-5}$, a teljes disszociációt feltételező érték viszont $4,35 \cdot 10^{-5}$. Elektrolit-elegekben az ionerősség növekedéséből adódó aktivitási koefficiens csökkenést a kalcium- és szulfátionok oldhatóságának növekedése ellensúlyozza, és ugyancsak az oldhatóság növekedésének irányába hat, hogy ezek az ionok ionpárokat alkotnak egymással, és az oldatban levő egyéb ionokkal.

A szakirodalomban több adat is található a kalciumszulfát termodinamikai oldhatósági szorzat értékeire [7, 9, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 25, 26, 27, 32]. Ezeket kalciumszulfáttal telített desztillált vízben határozzák meg, vagy a különböző sóoldatokra számított értékeket extrapolálják 0 ionerősségre. Az ionpárpépződést nem minden esetben veszik figyelembe. A gipsz termodinamikai oldhatósági szorzata az irodalmi adatok szerint így 25°C -on $2,4 \cdot 10^{-5}$ — $4,4 \cdot 10^{-5}$ -ig terjed. Az anhidrit K_{sp} értéke magasabb.

A termodinamikai oldhatósági szorzat hőmérséklettel való változásáról széles tartományban kapunk képet [15, 16, 17, 25, 26, 32].

Számítási modellek

A szakirodalomban különböző számítási modellek segítségével veszik figyelembe az ionpárpépződésnek a kalciumszulfát oldhatóságára gyakorolt hatását.

RANCE és DAVEY [27] 20°C -on desztillált vizet telített gipszrel. Kiszámították, hogy a telített oldatban az összes kalcium 32,1%-a CaSO_4 ionpár formájában van jelen. Az ionpárban részt nem vevő kalcium- és szulfátionok aktivitásából a gipsz termodinamikai oldhatósági szorzata $2,46 \cdot 10^{-5}$ -nek adódott.

Módszerük lényege, hogy a kalciumionok koncentrációjának atomabszorpciós spektrofotométerrel mért értékeiből kiindulva, a DEBYE—HÜCKEL-egyenlettel számították a kalcium- és szulfátionok individuális aktivitási koefficienseit, ezekből a kalciumszulfát közepes aktivitási koefficiensét, majd a

$$K_{sp} = \gamma_{\text{CaSO}_4} \times m_{\text{Ca}^{2+}} \times m_{\text{SO}_4^{2-}}$$

egyenlet alapján — melyben „m” a mól-koncentrációkat jelöli, — a gipsz termodinamikai oldhatósági szorzatát. A CaSO_4 ionpárkoncentrációt a K_{sp}/K_d összefüggésből kapták, ahol K_d a CaSO_4 ionpár disszociációs állandója. Az ionpár koncentrációt levonva a mért koncentrációkból, új korrigált ionkoncentráció értékeket kaptak, melyek az új ciklus kiinduló értékei. Az iterációs eljárást addig folytatták.

míg K_{sp} már nem változott az egymást követő lépések során.

A CaSO_4 ionpár egyensúlyi állandóját a kémikusok oldhatósági, vezetőképességi és ionaktivitás mérésekkel határozták meg. Eszerint értéke $4,9 \times 10^{-3} - 5,2 \times 10^{-3}$ közt változik. K_d megválasztása természetesen befolyásolja K_{sp} értékét. NAKAYAMA [22] grafikusan ábrázolta a $K_d - K_{sp}$ összefüggést.

A fenti számítási modellt alkalmazza MEITES, PODE és THOMAS is [18]. Ők azonban a CaSO_4 ionpár aktivitási koefficiensét nem 1-nek veszik, hanem a $\log \gamma_0 = \text{BI}$ egyenletből (ahol $B = 0,1$), mint az ionerősség függvényét számítják. Növekvő ionerősséggel az ionpár aktivitási koefficiense kismértékben nő, azonban értéke a telített oldatban 1,0097, tehát alig különbözik 1-től. Az iterációs eljárás végén $K_{sp} = 2,58 \times 10^{-5}$ értéket kaptak.

NAKAYAMA [23] harmadfokú empirikus egyenletet állít fel a CaSO_4 ionpár aktivitási koefficiense ionerősség függvényének jellemzésére. Az így kapott értékek egyenlők 1-gyel, vagy nagyobbak, szemben a YEATTS és MARSHALL [32] által számítottakkal, akik a $-\log \gamma_{\text{CaSO}_4}$ értéket $\sqrt{I}$ függvényében fejezik ki, és γ_0 -ra 1-et vagy egyenlő kisebb értékeket kapnak.

NAKAYAMA [23] a NaClO_4 , NaCl , NaNO_3 és Na -acetát oldatokban mért gipsz oldhatóság értékekből, a kalcium-szulfát termodinamikai oldhatósági szorzata és a NaSO_4 és CaSO_4 ionpárok disszociációállandóinak ismeretében, tömeg- és töltésmérlegek felállításával és a kapott nem lineáris egyenletrendszer számítógépes megoldásával az oldatokban a CaSO_4 és NaSO_4 mellett feltételezhetően jelenlevő ionpárok disszociációs állandóit számítja. Ezen K_d értékek felhasználásával a sóoldatok elegyeiben számították a gipsz oldhatóságát. Ez a mért értékekkel akkor egyezett jól, ha a már említett empirikus egyenlettel számították γ_{CaSO_4} értékét.

Az ionok aktivitási koefficiensének számítása történhet a DEBYE–HÜCKEL egyenlettel

$$-\log \gamma = \frac{Az^2 \sqrt{I}}{1 + Ba \sqrt{I}},$$

ahol I = ionerősség, z = vegyérték, „a” az ion méretére, ill. a kation és anion közti legkisebb távolságra jellemző érték, A és B konstans; vagy ennek módosított formájával, a DAVIES ([11] 39. o.) egyenlettel:

$$-\log \gamma = Az^2 \left(\frac{\sqrt{I}}{1 + \sqrt{I}} - 0,2 I \right)$$

Az egyenlet 0,1 mól/l ionerősséig alkalmas az elektrolitoldatokban levő ionok aktivitási koefficiensének számítására. Efelett 2%-nál nagyobb lehet a számítás hibája [11]. TANJI [30], NAKAYAMA [23] és MINKIN, JENDOVICKIJ, LEVCSENKO [19] ezzel az egyenlettel számítja az ionok aktivitási koefficiensét. CORSARO [9] „a” értékét úgy választja meg, hogy a DEBYE–HÜCKEL és a DAVIES-egyenlettel kapott értékek közel azonosak legyenek. A gipsz termodinamikai oldhatósági szorzatát grafikusan számolja a

$$\log K_1 = \log K_{sp} + 2A \cdot z_{\text{Ca}^{2+}} z_{\text{SO}_4^{2-}} \frac{\sqrt{I}}{1 + aB \sqrt{I}}$$

egyenlet segítségével, ahol K_1 az ionkon-

centrációk szorzata. $\log K_1$ értékét $\frac{\sqrt{I}}{1 + aB \sqrt{I}}$

függvényében ábrázolva lineáris összefüggést kapott, melynek ordináta metszéspontja adja a termodinamikai oldhatósági szorzat értékét. Amennyiben az ionerősség számításakor figyelembeveszi a kalcium-szulfát ionpárképzését, $K_{sp} = 4,00 \times 10^{-5}$.

Hasonlóan számolták a $\text{CaSO}_4 \times 2 \text{H}_2\text{O}$, a $\text{CaSO}_4 \times 0,5 \text{H}_2\text{O}$ és a CaSO_4 termodinamikai oldhatósági szorzatát MARSHALL és munkatársai [15, 16, 17, 32], akik az egyenletet lineáris és négyzetes taggal módosították.

Amennyiben a kalcium ionszelektív elektróddal mért ionaktivitása ismert, K_{sp} meghatározásához nincs szükség a CaSO_4 ionpár disszociációállandójának ismeretére [20]. NAKAYAMA és RASNICK a kalcium mért ionkoncentráció és ionaktivitás értékéből kiindulva iterációs módszerrel számította a gipsz termodinamikai oldhatósági szorzatát különböző sóoldatokban, és ezt 0 ionerősségre extrapolálva

$$K_{sp} = (2,50 \pm 0,10) \times 10^{-5}$$

értéket kapott.

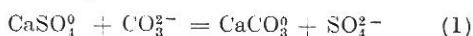
Számították a CaSO_4 ionpár disszociációállandóját is, és ezt $(5,32 \pm 0,37) \times 10^{-3}$ -nak találták nulla ionerősségre extrapolálva. Ez az adat számítási modelljük érvényességét bizonyította, mivel jól egyezett a más úton meghatározott irodalmi adattal.

Talajtani alkalmazás

Az alábbiakban az ionpárképződésnek a kalciumszulfát oldódására gyakorolt hatását szorosabban a talajtani szempontok szerint tárgyaló publikációkat ismertetünk.

NAKAYAMA [21] a kalcium ionpárképzését vizsgálta kalciumszulfát – bikarbonát – karbonát rendszerekben, így modellezve a gipsz, mint kémiai javítóanyag

hatását a szikes talajokra. Grafikusán ábrázolta a $\text{SO}_4^{2-} - \text{CO}_3^{2-}$, ill. a $\text{SO}_4^{2-} - \text{HCO}_3^-$ ionaktivitások függvényében a $\text{CaSO}_4^0 - \text{CaCO}_3$, ill. a $\text{CaSO}_4^0 - \text{CaHCO}_3^+$ ionpárok megoszlását a

és

egyenletek alapján és ezek egyensúlyi állandóinak ismeretében. A diagramok lehetővé teszik az egyensúlyi rendszerben jelenlévő komponensek mennyiségének gyors értékelését. Például $(\text{CaCO}_3) : (\text{CaSO}_4) = 1 : 1$ esetben a szulfátion aktivitása 450-szer nagyobb, mint a karbonáté, $(\text{CaHCO}_3^+) : (\text{CaSO}_4^0) = 1 : 1$ esetén pedig a hidrokarbonátion aktivitás a szulfátionak tízszerese. Telített $\text{CaCO}_3 - \text{CaSO}_4$ oldatban, melyben a karbonátion aktivitás 1×10^{-5} , a szulfátion aktivitás pedig 5×10^{-3} nagyságrendű, a CaCO_3 ionpárok túlsúlya jellemző, továbbá a kalcium nagy része ($> 90\%$) ionpár formájában van jelen.

A kalciumszulfát – karbonát – bikarbonát rendszer esetén a viszonyokat térbeli koordináta rendszerben lehet ábrázolni, (HCO_3^-) , (CO_3^{2-}) és (SO_4^{2-}) tengelyekkel. Ez az ábrázolás azonban bonyolultsága miatt gyakorlati célokra nem megfelelő.

A fenti egyensúlyok természetesen nagymértékben függenek a talajoldat pH-értékétől. Alacsony pH-nál a $\text{CaSO}_4^0 + \text{HCO}_3^-$ (2), reakció dominál, magasnál pedig a $\text{CaSO}_4^0 + \text{CO}_3^{2-}$ (1). Ezért például pH = 6-nál a kalcium főleg CaSO_4^0 ionpárt képez és az összes kalcium 19%-a asszociált. pH = 8-nál azonban a CaCO_3 forma jut túlsúlyba és egyidejűleg nő az ionpárba lépő kalcium mennyisége.

NAKAYAMA szerint ezek a jelenségek okozzák azt, hogy ha sok alkáli karbonátot tartalmazó talajokat gipsszel kezelnek, ez nem eredményezi e talajok fizikai-kémiai tulajdonságainak áttűtő javulását. Ugyanis az oldatba jutó kalcium egy része nem ionos formájú, CaSO_4^0 és méginkább CaCO_3 ionpárt képez, és nem vesz részt a talaj adszorpciós komplexuma nátriumionjainak kicserélésében. Véleményünk szerint ez helytelen következtetés, a talajban fennálló bonyolult egyensúlyokat nem lehet így leegyszerűsítve magyarázni. Az oldódási, kicserélődési és ionpárképződési folyamatok ugyanis kölcsönösen hatnak egymásra. Az ionpárképződés valóban csökkenti a szabad ionok számát, de ez az oldódási egyensúlyt eltolja az oldhatóság növekedésének irányába.

BENNETT és ADAMS [7] a korábban már

ismertetett számítási modell [1] érvényességét ellenőrizte gipsszel telített talajoldatok esetén. Az iterációs eljárás végén kapott kalcium- és szulfátion aktivitásokból számolták a gipsz termodinamikai oldhatósági szorzatát. Gipsszel telített vízben ez $2,58 \times 10^{-5}$, a modell oldatok esetén $2,13 \times 10^{-5} - 2,79 \times 10^{-5}$, a talajoldatokra $2,41 \times 10^{-5} - 2,92 \times 10^{-5}$ volt.

Másrészt számították a modelloldatokban közepes aktivitási koefficiensét, és ezt ábrázolták az ionerősség négyzetgyöke függvényében. Ezután a talajoldatok ionerősségének négyzetgyökénél leolvasták a megfelelő $\gamma_{\pm}$ értéket a szulfátos rendszerek görbéjéről, és ennek négyzetével szorozták a talajoldatok mért kalcium- és szulfátion-koncentráció értékeit. Az így kapott „mért” termodinamikai oldhatósági szorzatokat összehasonlították az iteratív számítással nyertekkel, és elég jó egyezést kaptak.

A talajoldatok $\sqrt{I}$ értékeinek függvényében ábrázolva a közepes, ill. az iterációval kapott aktivitási koefficienseket úgy találták, hogy az előbbiek kisebbek, és a két pontsor párhuzamos. Ez azt mutatja, hogy a számítási modell nem veszi figyelembe kellőképpen az ionok közti összes hatást, és további finomításra szorul.

TANJI [30] két és négy iont tartalmazó modell oldatokra az eredeti – gipsszel nem kezelt – oldatok mért ionkoncentrációi, a gipsz termodinamikai oldhatósági szorzata és a CaSO_4^0 , MgSO_4^0 és NaSO_4^- ionpárok egyensúlyi állandóinak ismeretében iterációval számította az oldódó, ill. kicsapódó gipsz mennyiségét, és az ionpárképződést. Az oldódás számításánál

$$m_{\text{Ca}} = m_{\text{Ca}}^0 + X,$$

$$m_{\text{SO}_4} = m_{\text{SO}_4}^0 + X,$$

$$K_{sp} = m_{\text{Ca}} \cdot \gamma_{\text{Ca}} \cdot m_{\text{SO}_4} \cdot \gamma_{\text{SO}_4}$$

egyenletekből indult ki, ahol m_{Ca}^0 és $m_{\text{SO}_4}^0$ ezen ionok kezdeti, mért koncentrációja, X az oldódó gipsz számítandó mennyisége.

A CaSO_4^0 ionpár képződését (Y) az

$$m_{\text{Ca}} = m_{\text{Ca}}^0 - Y,$$

$$m_{\text{SO}_4} = m_{\text{SO}_4}^0 - Y,$$

$$m_{\text{CaSO}_4^0} = m_{\text{CaSO}_4^0}^0 + Y \text{ és}$$

$$K_d = \frac{m_{\text{Ca}} \cdot \gamma_{\text{Ca}} \cdot m_{\text{SO}_4} \cdot \gamma_{\text{SO}_4}}{m_{\text{CaSO}_4^0} \cdot \gamma_{\text{CaSO}_4^0}}$$

egyenletek alapján számította és hasonlóan kapta meg a MgSO_4^0 és NaSO_4^- ionpárkon-

centrációkat. Az iterációs program addig végzi az egyenletrendszerek megoldását, míg minden számított érték megfelel az egyensúlyi állapotnak. A számítási modell jóságát a mért és számított ionaktivitás és oldhatóság értékek megfelelő egyezése bizonyította.

Idegen ionok jelenlétében (pl. NaCl , és méginkább MgCl_2 oldatban) a gipsz oldhatósága nő, egyrészt a Ca^{2+} és SO_4^{2-} ionok aktivitási koeficienseinek az ionerősség növekedéséből adódó csökkenése, másrészt az ionpároképződés miatt. MgCl_2 oldatban például a SO_4^{2-} ionok aktivitása csökken, mert MgSO_4 ionpárok képződnek, a kalciumsulfát termodinamikai oldhatósági szorzata viszont csak úgy lehet állandó, ha a Ca^{2+} ionok aktivitása, azaz a gipsz oldhatósága nő.

Saját ionok jelenlétében (pl. CaCl_2 , Na_2SO_4 és MgSO_4 oldatban) a gipsz oldhatósága csökken az oldhatósági szorzat állandósága miatt. Az ionpároképződés ezzel ellentétes hatású, ezért az MgSO_4 , Na_2SO_4 , CaCl_2 oldatok sorrendjében csökken a gipsz oldhatósága.

Csak a CaSO_4 ionpárok képződését veszi figyelembe TANJI és munkatársai [31] korábbi számítási modellje, melynek részletes programját is közlik. A modell célja az egyensúlyi sókoncentrációk számítása a talaj – talajoldat – gipsz rendszerben adott nedvességtartalom esetén. Az oldódó és kicsapódó gipsz és a CaSO_4 ionpárok koncentrációján túlmenően a kicsierelődési egyensúlyban résztvevő kationok mennyiségét is számolják. Ehhez a DEBYE–HÜCKEL egyenletet, a gipsz termodinamikai oldhatósági szorzatát, a CaSO_4 ionpár disszociáció állandóját és a kationcsere egyenleteket veszik alapul. Táblázatban mutatják be, ahogy csökkenő víztartalommal nő az oldott anyag koncentrációja, az ionális egyensúlyt pedig a kationcsere, a CaSO_4 képződés és a gipsz kicsapódása egyaránt befolyásolja.

OSTER és MC NEAL [24] a párolgás és egyéb folyamatok miatt bekövetkező töményedés hatását vizsgálta a talajoldat összetételére, figyelembe véve a gipsz és kalcit kicsapódását, a kationcserét, az ionpároképzést és a karbonát – hidrokarbonát – pH egyensúlyt. A számítás helyességét a mért és számított elektromos vezetőképesség értékek összehasonlításával ellenőrizték.

Irodalom

- [1] ADAMS, F.: Ionic Concentrations and Activities in Soil Solutions. *Soil Sci. Soc. Amer. Proc.* **35**, 420–426. 1971.
- [2] ANTIPOV-KARATAEV, I. N.: Melioracija szoloncov v SzSzsZr. Izd. AN. SzSzsZr. 1953.
- [3] ANTIPOV-KARATAEV, I. N.: Szolonyectalajok megjavításával kapcsolatos fizikai-kémiai vizsgálatok. *Agrokémia és Talajtan* **9**, 163–175. 1960.
- [4] ARANY, S.: A szikes talaj és javítása. Mezőgazd. Kiadó. 1956.
- [5] ÁBRAHÁM, L.: A gipsz, mint talajjavító anyag. *Agrokémia és Talajtan* **19**, 173–192. 1970.
- [6] ÁBRAHÁM, L. & DOCSKAI, J.: Szikes talajaink hasznosítása és javítása. OMMI. 1971.
- [7] BENNETT, A. C. & ADAMS, F.: Solubility and Solubility Product of Gypsum in Soil Solutions and Other Aqueous Solutions. *Soil Sci. Soc. Amer. Proc.* **36**, 288–291. 1972.
- [8] BOCK, E.: On the Solubility of Anhydrous Calcium Sulphate and of Gypsum in Concentrated Solutions of Sodium Chloride at 25 °C, 30 °C, 40 °C, and 50 °C. *Can. J. Chem.* **39**, 1746–1751. 1961.
- [9] CORSARO, G.: Ion Strength, Ion Association, and Solubility. *J. Chem. Educ.* **39**, 622–626. 1962.
- [10] DARAB, K., CSILLAG, J. & PINTÉR, L.: Elektrolitok szerkezetének vizsgálata modelldatokban és talaj-kivonatokban. *Agrokémia és Talajtan* **26**, 219–250. 1977.
- [11] DAVIES, C. W.: Ion Association. Butterworths. London. 1962.
- [12] DENMAN, W. L.: Maximum Re-use of Cooling Water. Based on Gypsum Content and Solubility. *Ind. Eng. Chem.* **53**, 817–822. 1961.
- [13] KELLEY, W.: Alkali soils, their formation, properties and reclamation. Reinhold. New York. 1951.
- [14] LONGENECKER, D. E. & LYERLY, P. J.: Chemical Characteristics of Soils of West Texas as Affected by Irrigation Water Quality. *Soil Sci.* **87**, 207–216. 1959.
- [15] MARSHALL, W. L., SLUSHER, R. & JONES, E. V.: Solubility and Thermodynamic Relationships for CaSO_4 in NaCl – H_2O Solutions from 40° to 200 °C, 0 to 4 Molal NaCl . *J. Chem. Eng. Data* **9**, 187–191. 1964.
- [16] MARSHALL, W. L. & SLUSHER, R.: Thermodynamics of Calcium Sulfate Dihydrate in Aqueous Sodium Chloride Solutions, 0–110°. *J. Phys. Chem.* **70**, 4015–4027. 1966.
- [17] MARSHALL, W. L. & SLUSHER, R.: Solubility to 200 °C of Calcium Sulfate and its Hydrates in Sea Water and Saline Water Concentrates, and Temperature – Concentration Limits. *J. Chem. Eng. Data* **13**, 88–93. 1968.
- [18] MEITES, L., PODE, J. S. F. & THOMAS, H. C.: Are Solubilities and Solubility Products Related? *J. Chem. Educ.* **43**, 667–672. 1966.
- [19] MINKIN, M. B., JENDOVICHIJ, A. P. & LEVCSENKO, V. M.: Asszociáció ionov v pocsvennih rasztvorah. *Pocsvovedenie*. (2) 49–58. 1977.
- [20] NAKAYAMA, F. S. & RASNICK, B. A.: Calcium Electrode Method for Measuring Dissociation and Solubility of Calcium Sulfate Dihydrate. *Anal. Chem.* **39**, 1022–1023. 1967.
- [21] NAKAYAMA, F. S.: Theoretical Consideration of the Calcium Sulfate-Bicarbonate-Carbonate Interrelation in Soil Solution. *Soil Sci. Soc. Amer. Proc.* **33**, 668–672. 1969.
- [22] NAKAYAMA, F. S.: Problems Associated with the Determination and Application of the Solubility Product Constant. *Soil Sci. Soc. Amer. Proc.* **35**, 442–445. 1971.
- [23] NAKAYAMA, F. S.: Calcium Complexing and the Enhanced Solubility of Gypsum in Concentrated Sodium-Salt Solutions. *Soil. Sci. Soc. Amer. Proc.* **35**, 881–883. 1971.
- [24] OSTER, J. D. & MC NEAL, B. L.: Computation of Soil Solution Composition Variation with Water Content for Desaturated Soils. *Soil. Sci. Soc. Amer. Proc.* **35**, 436–442. 1971.
- [25] OSTROFF, A. G. & METLER, A. V.: Solubility of Calcium Sulphate Dihydrate in the System NaCl –

- MgCl_2 — H_2O from 28° to 70 °C. J. Chem. Eng. Data. 11. 346—350. 1966.
- [26] POWER, W. H., FABUSS, B. M. & SATTERFIELD, C. N.: Transient Solute Concentrations and Phase Changes of Calcium Sulphate in Aqueous Sodium Chloride. J. Chem. Eng. Data 11. 149—154. 1966.
- [27] RANCE, J. M. & DAVEY, B. G.: Determination of the Solubility Product of Soil Constituents Such as Gypsum. Soil Sci. Soc. Amer. Proc 32. 670—672. 1968.
- [28] SEIDELL, A. & LINKE, W. F.: "Solubilities of Inorganic and Metal Organic Compounds", 4th ed., 1. ACS Washington, 1958.
- [29] SZABOLCS, I.: European solonetz soils and their reclamation. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1971.
- [30] TANJI, K. K.: Solubility of Gypsum in Aqueous electrolytes as Affected by Ion Association and Ionic Strengths up to 0.15 M and at 25 °C. Environm. Sci. Technol. 3. 656—661. 1969.
- [31] TANJI, K. K. et al.: A Computer Method for Predicting Salt Concentrations in Soils at Variable Moisture Contents. Hilgardia. 38. 307—318. 1967.
- [32] YEATTS, L. B. & MARSHALL, W. L.: Apparent Invariance of Activity Coefficients of Calcium Sulfate at Constant Ionic Strength and Temperature in the System CaSO_4 — Na_2SO_4 — NaNO_3 — H_2O to the Critical Temperature of Water. Association Equilibria. J. Phys. Chem. 73. 81—90. 1969.

CSILLAG JULIANNA

MTA Talajtani és Agrokémiai
Kutató Intézete, Budapest

Érkezett: 1978. november 9.